

© Василь Ільницький* (Дрогобич),
© Микола Глібіщук** (Чернівці)

Рецензія на книгу: Heretz L. Russia on the Eve of Modernity Popular Religion and Traditional Culture under Last Tsars. Cambridge: Cambridge University Press, 2008. 268 p.***

Історія «довгого XIX століття» досі залишається темою, яка викликає науковий інтерес як у зарубіжних, так і українських вчених. Одні дослідники цікавляться процесами і тенденціями, які беруть свої витoki у той час та виводять з них початок сучасності. Інші, навпаки, прагнуть деконструювати такий науковий концепт і вказати його вади. Прикладом такого підходу є книга відомого німецького науковця Юргена Остерхаммеля, де він намагається запропонувати своє бачення тієї епохи, її змісту та хронологічних меж¹. Однак, які б не переважали історіографічні тенденції у вивченні вказаного вище періоду, можемо констатувати, що однією з характерних особливостей тогочасної людської цивілізації було домінування імперій. Саме ця суспільно-політична модель розвитку була пануючою для більшості регіонів світу і тільки у XX столітті панівні позиції займе національна держава (nation state). Не випадково, що один з найвідоміших істориків минулого сторіччя Ерік Хобсбаум останню частину дослідження, присвяченого XIX ст., назвав «Віком імперій»².

Рецензоване видання якраз стосується цікавого аспекту імперської проблематики, а саме, народні релігійні вірування і традиційна культура селян в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Автором даної праці є зарубіжний вчений Леонід Геретц, який є фахівцем з історії Російської імперії вказаного вище періоду. Ключова теза, яку намагається розкрити дослідник, продемонструвати трансформацію східноєвропейського селянства (білоруського, українського, російського) напередодні та в роки Першої світової війни.

Структура роботи є стандартною. Складається зі вступу, дев'яти розділів та висновків. Але книгу Геретца можна умовно розділити на дві частини. У першій він подає узагальнені судження стосовно традиційного світогляду російського селянства, його взаємин з православною церквою, вірувань старообрядців, релігійних сект як крайніх виявів «традиційної російської культури». Автор описує найбільш поширені уявлення тогочасних російських інтелектуалів щодо селянства, переплетіння християнських та язичницьких ідеалів у селянському світогляді тощо. Цікавим є підхід Геретца у характеристиці спільноти старовірів. Головну увагу він зосереджує на сприйнятті ними змін у різних царинах життя суспільства (технології, економіка, соціальне життя). Автор переконливо демонструє, що старообрядці вважали будь-які модернізаційні перетворення проблисками початку апокаліпсису. Західний дослідник стверджує, що різні релігійні секти, у тому числі і старовіри, є ілюстрацією традиційних народних вірувань, які були важливим чинником у формуванні ворожості тогочасних селян до модернізації. Завершує цю частину Геретц міркуваннями про те, що більшість селянства у той час не мали національної ідентичності та були антитехнологічними. До того ж вони будь-яку наукову інформацію намагалися переосмислювати відповідно до своїх світоглядних

* д.і.н., професор, завідувач кафедри історії України, Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Doctor of History, Professor, Head of the Department of History of Ukraine, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University.

orcid.org/0000-0002-4969-052X

e-mail: vilnickiy@gmail.com

** к.і.н., асистент кафедри всесвітньої історії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

PhD in History, Assistant Professor, Department of World History, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University.

orcid.org/0000-0002-3829-9736

e-mail: m.hlibischuk@chnu.edu.ua

*** дана публікація була підготовлена в рамках реалізації проекту Національного фонду досліджень України «Аграризм: селяноцентричний феномен Української революції 1917-1921 рр.» (реєстраційний номер 2020.02/0120).

орієнтирів. Це зайвий раз доводить, що вони прагнули жити у своєму «селянському світі», а представників з інших соціальних груп сприймали крізь призму «свій-чужий».

Друга частина дослідження присвячена подієвій історії впродовж кінця XIX – початку XX століття. Геретц підбирає найбільш важливі тогочасні події та демонструє їх вплив на селянську спільноту імперії Романових. Зокрема, вбивство імператора Олександра II і прихід до влади Олександра III, російсько-японська війна 1904-1905 рр. та революційні події 1905-1907 рр., участь царської Росії у Першій світовій тощо. Він намагається аргументовано довести тезу, що до початку Великої війни 1914-1918 рр. селянство залишалося лояльним до інституту монархії. При цьому селяни вважали правлячу еліту чужорідним елементом тогочасного суспільства, а між нею та іншими верствами населення існувала глибока соціально-економічна і соціокультурна прірва. Ці судження західного дослідника слугують підтвердженням наступної його тези, що радикальні революційні ідеї не набули широкої підтримки з боку селян, оскільки вони пропагувалися діячами, які були вихідцями з правлячих кіл. Це, у свою чергу, породжувало недовіру селян до революційних гасел.

Найбільш цікавим, на наш погляд, є останній параграф дослідження, який стосується Першої світової та її впливу на російське селянство. Геретц цілком справедливо вважає, що Велика війна 1914-1918 рр. була «найбільшим вторгненням модерності у традиційний селянський світ». Тому саме Перша світова, як гадає автор, стала причиною кризи селянської самосвідомості та масштабних перетворень, які сталися з цією соціальною групою у наступні роки. Це участь селян у революційних процесах, що мали місце на територіях колишньої Російської імперії у 1917-1922 рр., масові селянські повстання тощо. До речі, саме війна 1914-1918 рр. і зміни ціннісно-сміслових орієнтирів спричинили те, що селяни тепер не боялися застосовувати насильство не лише у вирішенні конфліктів між собою, але й використовувати проти інших верств тогочасного соціуму.

Звісно, як і в будь-якій монографії, тут не обійшлося без певних огріхів. Закцентуємо увагу тільки на деяких. По-перше, не зрозумілим залишається авторське визначення поняття «селянство». Чіткої дефініції на сторінках книги так і не зустріли. Адже селяни у різних регіонах багатонаціональної Російської імперії відрізнялися за своїм соціальним, економічним та культурним рівнями. Скажімо, селянин, який проживав на польських землях, що були приєднані до складу царської Росії, не нагадував селянина з Центральної Азії чи Далеко Сходу. До того ж ці відмінності накладалися на національні особливості територій імперії Романових. Звісно, читаючи текст ми розуміємо, що під цим визначенням Геретц має на увазі селянську спільноту, яка проживала на білоруських, українських і російських землях у той час. Тому те, що осторонь дослідницького проекту залишилася регіональна специфіка цієї соціальної групи, на наш погляд, є вагомим вадом даного дослідження.

Також у роботі практично не зустрічаються посилання на архівні матеріали, які б стосувалися даної проблеми. Так, автор стверджує, що свою книгу написав на основі інших джерел, у першу чергу, етнографічного матеріалу, мемуарної спадщини тощо. На його переконання, такі матеріали краще репрезентують світогляд і культуру тогочасного селянства. Безумно, західний дослідник має право на такий підхід, проте, на наш погляд, неопубліковані джерела допомогли б більш якісніше проаналізувати той чи інший аспект цієї тематики. Однак навіть такий акцент на етнографічному наративі Геретц не зумів розкрити повною мірою. Такі міркування ми обґрунтовуємо тим, що автор майже не застосував критичного аналізу до використаних документів.

Завершуючи огляд, зауважимо, що монографія зарубіжного історика Л. Геретца є цікавим та оригінальним дослідженням, яке присвячене непересічній проблематиці. До того ж такий авторський підхід та його напрацювання окреслили нові перспективні напрями для подальших наукових розробок. Тому сподіваємося, що ця книга стане у нагоді тим, хто цікавиться історією селянства Російської імперії кінця XIX – початку XX століття.

¹ Osterhammel J. *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton University Press. 2014. 1192 p.

² Хобсбаум Э. *Век Империй. 1875-1914*. Ростов-на-Дону. 1999. 512 с.